

**Ο Χρήστος Λαμπράκης στην εποχή των πολιτικών κρίσεων και αλλαγών:
Από τη δεκαετία του '60 στη Μεταπολίτευση**

Σωτήρης Ριζάς

Διευθυντής ερευνών, Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ο Χρήστος Λαμπράκης ανέλαβε την ηγεσία του Συγκροτήματος το 1957. Ήταν μια εποχή που χαρακτηριζόταν από την υπεροχή της συντηρητικής παράταξης υπό την εκδοχή της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το Συγκρότημα Λαμπράκη, κατ' εξαίρεση στη μακρά ιστορία του από το 1922, υποστήριξε τον Ελληνικό Συναγερμό του στρατάρχη Παπάγου το 1952 και είχε υποδεχθεί μάλλον ευμενώς το διορισμό στην πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Καραμανλή τον Οκτώβριο του 1955 (Νικολακόπουλος, Η., 2001). Το 1957 η συντηρητική υπεροχή ήταν ασταθής καθώς το Κυπριακό αποτελούσε δοκιμασία για την κυβέρνηση Καραμανλή λόγω της ροπής της κοινής γνώμης προς την αυτοδιάθεση χωρίς συμβιβασμό ενώ η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης δεν είχε απογειωθεί με συνέπεια η Ελλάδα να παραμένει μια φτωχή χώρα με μεγάλες ανισότητες. Παρέμενε επίσης ανοιχτό θέμα η συνέχιση των αποκλεισμών της περιόδου του εμφυλίου πολέμου οι ιδεολογικές όψεις των οποίων αφορούσαν πλέον όχι μόνο την κομμουνιστική αριστερά αλλά και ένα ευρύτερο χώρο αντιλήψεων και ιδεών που εκτεινόταν στην ευρύτερη κεντροαριστερά (Ριζάς, Σ., 2008).

Το Συγκρότημα Λαμπράκη επανερχόταν σταδιακά στην κεντρία φιλελεύθερη παράδοσή του όταν οι εκλογές του Μαΐου του 1958 ανέδειξαν την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) αξιωματική αντιπολίτευση στη θέση των Φιλελευθέρων. Επρόκειτο για μια σύγκλιση πολλών παραγόντων που είχε οδηγήσει στο αποτέλεσμα αυτό. Ο ένας ήταν η αντιδυτική ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην κοινή γνώμη λόγω του Κυπριακού αλλά και της ενδεχόμενης εγκατάστασης αμερικανικών πυρηνικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς στο ελληνικό έδαφος σε αντίρροπο στην ανάπτυξη διηπειρωτικών συστημάτων εκ μέρους των Σοβιετικών. Επίσης, η διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης βρισκόταν ακόμα στα πρώτα της στάδια, δεν είχε δημιουργήσει ευημερία ή προσδοκία ευημερίας. Τέλος, ο θάνατος του Γεωργίου Καρτάλη το Σεπτέμβριο του 1957 είχε αφήσει χωρίς ηγεσία την Κεντροαριστερά και είχε δώσει περισσότερες ευκαιρίες στην ΕΔΑ για να προσεγγίσει απ' ευθείας το χώρο αυτό (Ριζάς, Σ., 2008). Η στασιμότητα του ιστορικού κόμματος των Φιλελευθέρων ανέδειξε περίπου ως υποχρεωτική επιλογή για τις κεντρώες ομάδες αλλά και για τα θεμέλια του μετεμφυλιακού συστήματος, δηλαδή το στέμμα, τον αμερικανικό παράγοντα και ενδεχομένως την ίδια τη συντηρητική παράταξη, την ενοποίηση του πολιτικού χώρου μεταξύ των Αριστεράς και της συντηρητικής παράταξης, τη συγκρότηση δηλαδή ενός ενιαίου κόμματος του Κέντρου (Νικολακόπουλος, Η., 2001). Ο Χρήστος Λαμπράκης κατανοούσε την αναγκαιότητα αυτή αλλά το εγχείρημα ήταν από στρατηγική άποψη πολύπλοκο: ένα ενιαίο κόμμα

του Κέντρου έπρεπε να είναι κάτι περισσότερο, κάτι ευρύτερο από το κόμμα των Φιλελευθέρων το οποίο στη μετεμφυλιακή περίοδο δεν ήταν σε θέση να διεκδικήσει την εκπροσώπηση των εκλογένων στα αριστερά του όπως επεσήμαιναν έμπειροι παρατηρητές της ελληνικής πολιτικής της εποχής (Δαφνής, Γ., 2019). Πράγματι, από την άποψη των βασικών πολιτικών επιλογών οι Φιλελεύθεροι δε διέφεραν πολύ από τη μετεμφυλιακή συντηρητική παράταξη την οποία είχαν αναδιοργανώσει ο στρατάρχης Παπάγος και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Υπήρχαν διαφορές ιστορικές και διαφορές προδιάθεσης και νοοτροπίας αλλά δεν ήταν τέτοιες που μπορούσαν να δώσουν το πλεονέκτημα στους Φιλελεύθερους. Οι τελευταίοι έπρεπε να λάβουν υπόψη την Κεντροαριστερά, τον πολιτικό χώρο που εξέφραζε περισσότερο λαϊκά στρώματα και πολιτικούς κληρονόμους της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ) του στρατηγού Πλαστήρα και του Δημοκρατικού Κόμματος Εργαζομένου Λαού του Γεωργίου Καρτάλη, ο οποίος απεβίωσε πρόωρα το 1957. Ο χώρος αυτός ζητούσε με έμφαση αναδιανομή εισδήματος, χαλάρωση των περιορισμών που προέκυπταν από τον εμφύλιο πόλεμο και επέκρινε την ευθυγράμμιση με την εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών η οποία θεωρείτο ασύμβατη με την επιδίωξη της αυτοδιάθεσης της Κύπρου λόγω της απόκλισης της πολιτικής της Ουάσιγκτον και του Λονδίνου προς την Άγκυρα στο πλαίσιο των δυτικών επιδιώξεων στον Ψυχρό Πόλεμο (Ριζάς, Σ. 2008). Πέραν αυτής της βασικής διαίρεσης που διέτρεχε τον κεντρικό χώρο, δηλαδή μεταξύ των κατ' εξοχήν αστικών φιλελευθέρων στοιχείων και των περισσότερο λαϊκών και δυνάμει ριζοσπαστικών ροπών της Κεντροαριστεράς, η υπόθεση της ενοποίησης του Κέντρου γινόταν περισσότερο πολύπλοκη από τις προσωπικές στρατηγικές των πρωταγωνιστών. Και τα δύο προβλήματα θα χαρακτήριζαν και την Ένωση Κέντρου μετά τη συγκρότησή της το 1961 (Νικολακόπουλος, Η., 2001). Ο Χρήστος Λαμπράκης ήταν ένας αστός φιλελεύθερος που απέβλεπε σε μεταρρυθμίσεις την οικονομία και τη διοίκηση. Ταυτόχρονα από ιδιοσυγκρασία επεδίωκε μια πιο ανεκτική και ανοιχτή ιδεολογική και πνευματική ατμόσφαιρα σε σχέση με όσα επέτρεπε η μετεμφυλιακή διάκριση σε εθνικόφρονες και μη. Ο εκσυγχρονισμός και η φιλελευθεροποίηση δεν σήμαιναν όμως ταύτιση με μια πολιτική μέθοδο και νοοτροπία μόνιμης μαζικής κινητοποίησης που προκαλούσαν δυσπιστία στο Λαμπράκη ως φορείς μιας ανεπιθύμητης πίεσης εκ των κάτω και πιθανής ανατροπής. Στο επίπεδο των προσώπων, το συγκρότημα Λαμπράκη έρρεπε παραδοσιακά περισσότερο προς το Σοφοκλή Βενιζέλο, το γιο και πολιτικό κληρονόμο του Ελευθερίου Βενιζέλου, παρά προς το Γεώργιο Παπανδρέου (Κόλλια, Ε., 2023). Ο Σοφοκλής όμως έχανε έδαφος μεταξύ του 1959 και 1961 λόγω της μειωμένης δέσμευσής του προς τη συστηματική πολιτική δραστηριότητα, της αστάθειας των πολιτικών του θέσεων, έρεπε συχνά μεταξύ συντηρητικών επιλογών ή ανοιγμάτων προς το παράνομο ΚΚΕ και το Ανατολικό μπλοκ, αλλά και της ατυχούς επιλογής του να προβάλλει για την ηγεσία του Κέντρου το στρατηγό Γρίβα. Ήλπιζε ότι κατ' αυτό τον τρόπο θα κεφαλαιοποιούσε τη δημοτικότητα του στρατηγού ο οποίος είχε ηγηθεί του ένοπλου αγώνα της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) στην Κύπρο την περίοδο 1955-59. Ο στρατηγός όμως ήταν ένα ακραίο δεξιό στοιχείο, ξένο προς την πολιτική και κοινωνική βάση του Κέντρου. Η Κίνηση Εθνικής Αναδημιουργίας (ΚΕΑ) στην οποία συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι υπό τον Βενιζέλο

απέτυχε και απέκτησε προβάδισμα στον αγώνα για την ηγεσία του Κέντρου ο Παπανδρέου. Τον υποστήριζε η συνδεδεμένη με την εφημερίδα Ελευθερία ομάδα των Δέκα στην οποία συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο Γεώργιος Αθανασιάδης Νόβας, ο Ιωάννης Τούμπας. Αυτοί πρωταγωνίστησαν στη λεγόμενη αποστασία τον Ιούλιο του 1965 (Ριζάς, Σ., 2008).

Ο Λαμπράκης αντιλαμβανόταν την Ένωση Κέντρου, η οποία τελικά συγκροτήθηκε το Σεπτέμβριο του 1961, ως μια ενδοαστική εναλλακτική λύση προορισμένη να διαδεχθεί την ΕΡΕ όταν θα ωρίμαζαν οι συνθήκες για μια εναλλαγή. Ο ανένδοτος αγώνας περιέπλεξε αναμφίβολα τα πράγματα από την άποψη αυτή αλλά ο Λαμπράκης υποστήριξε τον ανένδοτο καθώς αναγνώριζε πλέον ότι η ελληνική πολιτική διαμορφωνόταν υπό το πρίσμα μιας σύνθετης δυναμικής που προέκυπτε από τις προσδοκίες και τις απαιτήσεις για οικονομική και κοινωνική άνοδο που δημιουργούσε η ανάπτυξη, αισθητή πλέον το 1961-62, και την κόπωση από τη μακρά επιβολή των περιορισμών του μετεμφυλιακού κράτους. Η επικράτηση του Κέντρου στις διπλές εκλογές του 1963-64 ήταν πλήρης και ευρύτατη και φαινόταν να αλλάζει τους συσχετισμούς για μια μακρά περίοδο. Στις συνθήκες αυτές η πτώση της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου ήταν συνέπεια της ανομοιογένειάς της αλλά και της πίεσης που άσκησαν στη κυβέρνηση ο θρόνος και η συντηρητική αντιπολίτευση. Στην πρώτη φάση της αποστασίας πρωταγωνίστησε κυρίως η ομάδα των στελεχών της Ένωσης Κέντρου που συνδεόταν ή επηρεαζόταν περισσότερο έμμεσα από την Ελευθερία. Ο Λαμπράκης αντιτάχθηκε στην κυβέρνηση Νόβα, το πρώτο κυβερνητικό σχήμα της αποστασίας. Ήταν ούτως ή άλλως επιφυλακτικός έναντι ενός εγχειρήματος στο οποίο πρωταγωνιστούσε στο παρασκήνιο ο εκδότης της Ελευθερίας Πάνος Κόκκας αλλά αμφέβαλλε και για την αποτελεσματικότητα της μεθοδολογίας καθώς υποστήριζε ότι ήταν αναγκαίο να προκύψει μια εναλλακτική λύση στο πλαίσιο της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ένωσης Κέντρου και όχι ο διορισμός πρωθυπουργού απ' ευθείας από το στέμμα (Κόλλια, Ε., 2023). Η κυβέρνηση Νόβα εξασφάλισε την προσχώρηση μόνο 26 βουλευτών και η καταψήφισή της ήταν βέβαιη. Ο Λαμπράκης δεν αντιτίθετο οπωσδήποτε στο σχηματισμό μιας εναλλακτικής κυβέρνησης από την Ένωση Κέντρου, όπως άλλωστε και οι άλλοι εκδότες εφημερίδων του κεντρώου χώρου. Η συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος όμως στις 9 Αυγούστου κατέληξε στην καταψήφιση της διερευνητικής εντολής που είχε δώσει ο βασιλιάς στο Στέφανο Στεφανόπουλο, τον οποίο προτιμούσε κατ' αρχήν και ο Λαμπράκης, με 26 ψήφους υπέρ έναντι 113 κατά. Η εξέλιξη αυτή, όπως και η συνειδητοποίηση ότι η πολιτική υποστήριξη προς την Ένωση Κέντρου δεν είχε μειωθεί και ότι η ηγετική θέση του Παπανδρέου είχε ενισχυθεί οδήγησε το Λαμπράκη στην απόφαση να υποστηρίξει το δεύτερο ανένδοτο αγώνα. Ενδεικτικό της έντασης των ημερών του Αυγούστου του 1965 αλλά και της τραχείας τακτικής της ηγεσίας του Κέντρου ήταν το κάψιμο των εφημερίδων του Συγκροτήματος (Νικολακόπουλος, Η. 2001). Η πολιτική κρίση του Ιουλίου του 1965 εξελίχθηκε σε συνταγματική καθώς η υπόθεση χαρακτηρίστηκε από την παρέμβαση του θρόνου ο οποίος επιχείρησε να διασπάσει την πλειοψηφία της Ένωση Κέντρου και ανέθεσε τρεις εντολές σχηματισμού κυβέρνησης σε στελέχη του κόμματος προκειμένου να διαμορφωθεί τελικά μια οριακή πλειοψηφία με την υποστήριξη της συντηρητικής παράταξης. Η

πρακτική αυτή υπερέβαινε τα όρια του κοινοβουλευτικού συστήματος (Αλιβιζάτος, Ν., 1984). Αναδείχθηκε ταυτόχρονα ένας αρχαϊκός χαρακτήρας των κομματικών δομών οι οποίες εμφανίζονταν αδύναμες έναντι εξωκοινοβουλευτικών κέντρων εξουσίας. Αναδείχθηκε επίσης ο στρατός ως επίδικο αντικείμενο: Θα υπαγόταν στον έλεγχο της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης ή θα ήταν προνομιακό πεδίο για ένα εξωκοινοβουλευτικό κέντρο εξουσίας, όπως ήταν ο θρόνος ο οποίος δεν είχε λαϊκή νομιμοποίηση; Η κρίση αφορούσε τον ΑΣΠΙΔΑ, μια οργάνωση αξιωματικών μέσων και χαμηλών βαθμών οι οποίοι υποτίθεται ότι είχαν ως σημείο αναφοράς τον γιο του πρωθυπουργού και ισχυρό παράγοντα του Κέντρου Ανδρέα Παπανδρέου (Χαραλάμπης, Δ., 1985). Στο σύνολό της η κρίση αναδείκνυε τη δυσκολία της μετάβασης σε ένα ανοιχτό πολιτικό σύστημα χωρίς αποκλεισμούς οι οποίοι, καθώς ήταν κληρονομιά του ελληνικού εμφυλίου και της πρώτης φάσης του Ψυχρού Πολέμου, φαίνονταν παρωχημένοι στα μέσα της δεκαετίας του '60.

Παράλληλα όμως ο εκδότης του Βήματος και των Νέων επρόκειτο να προβάλλει το φιλελεύθερο και εκσυγχρονιστικό όραμά του το οποίο ήταν διακριτό από το ριζοσπαστικό μήνυμα της κεντροαριστεράς της Ένωσης Κέντρου που προωθούσε ο Ανδρέας Παπανδρέου. Ο Λαμπράκης έκανε λόγο για μια ειρηνική επανάσταση η οποία θα συνίστατο στην οριστική ένταξη της Ελλάδας στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο. Ήταν επικριτικός για τον παρεμβατικό ρόλο του στέμματος, υποστήριζε τον εκσυγχρονισμό των δομών του κράτους καθώς και μια πιο ανεξάρτητη πολιτική έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών. Η πρότασή του συνιστούσε μια σύγχρονη εκδοχή της βενιζελικής, φιλελεύθερης παράδοσης. Στις 22 Μαΐου, στο πρώτο άρθρο (1. «Η ώρα της ειρηνικής επαναστάσεως», Το Βήμα, 22 Μαΐου 1966), ο Χρήστος Λαμπράκης σημείωνε ότι τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965 και όσα ακολούθησαν ήταν το αποκορύφωμα μιας «ασθένειας» που είχε καταλάβει από μακρού τον εθνικό οργανισμό. Η κοινή γνώμη είχε αιφνιδιαστεί καθώς ο «νεαρός βασιλεύς» ανέλαβε «συνταγματικώς αθέμιτες πρωτοβουλίες» προκειμένου να διαλύσει το κόμμα της πλειοψηφίας, ή αργότερα, με το διάγγελμά του την πρώτη του έτους 1966 «να εκφοβίσει τον ελληνικό λαό με διάγγελμα απαραδέκτου περιεχομένου». Αναφερόταν σε μια αποστροφή του βασιλικού διαγγέλματος που χαρακτήριζε τον κομμουνισμό μίσμα. Χαρακτήριζε την αποστασία του 1965 «απρόοπτη διάσπαση» η οποία είχε πραγματοποιηθεί «με εξαγορές κατά δόσεις». Επεσήμαινε την «ευκολία με την οποίαν επωλήθησαν ψήφοι και συνειδήσεις». Πρόσθετε όμως ότι σε μια ορθή προοπτική τα γεγονότα εντάσσονταν σε μια «αναπόδραστη τάξη πραγμάτων». Διαπίστωνε ότι η διάσταση μεταξύ της κοινής γνώμης και της πολιτικής τάξης δεν ήταν ποτέ βαθύτερη. Ο λαός δεν υποληπτόταν την πλειοψηφία των εκπροσώπων του. Αυτοί δεν μπορούσαν να θεωρηθούν αναμορφωτές ούτε από πλευράς ικανότητας, ούτε από πλευράς ήθους ούτε από πλευράς προθέσεων. Αυτή η εικόνα απαξίωσης της πολιτικής τάξης χρησιμοποιείτο για να υπονομευθεί το κοινοβουλευτικό σύστημα. Υπήρχαν σημεία αποξένωσης από το πολιτικό σύστημα. Κοινωνικές ομάδες και επαγγελματικές τάξεις που αισθάνονταν ότι δεν αντιπροσωπεύονταν αντιδρούσαν σπασμωδικά. Η νεολαία βρισκόταν ενώπιον ενός ορίζοντα που ήταν ασφυκτικά κλειστός. Η μεγάλη μάζα των νέων έδινε την εντύπωση ότι απομακρυνόταν από τα κοινά. Ακολουθούσε η διατύπωση δύο παραδοχών για το

βασικό πολιτικό, κοινωνικό και αναπτυξιακό πρόβλημα της χώρας. Αυτές συνοψίζονταν στο ότι ο κοινοβουλευτικός πόλος του πολιτικού συστήματος δε διέθετε την αναγκαία ισχύ ώστε να διέπει τη διακυβέρνηση της χώρας. Πέραν αυτού διαπιστωνόταν η καχεξία των ιθυνοσών ομάδων, οικονομικών και πνευματικών καθώς και η σχετική αδυναμία του κρατικού μηχανισμού. Έτσι, ο Λαμπράκης τόνιζε ότι ο λαός για πρώτη φορά είχε τη δυνατότητα το 1963 και το 1964 να ψηφίσει ένα κίνημα και μια προσπάθεια που αν έφθανε στο τέρμα θα αναζωογονούσε τη δημόσια ζωή. Οι δυνατότητες δράσης όμως της Ένωσης Κέντρου δεν ήταν απεριόριστες εντός του δεδομένου πλαισίου. Η άποψη ότι μόνο με τις εκλογές θα μπορούσαν να επιλυθούν τα προβλήματα ήταν «ανεδαφικά αισιόδοξη». Συμμεριζόταν την άποψη ξένων παρατηρητών ότι το κρατικό σύστημα έπασχε στο σύνολο του. Ήταν σε αδυναμία να επιτύχει εντατική ανάπτυξη με επίκεντρο την εκβιομηχάνιση. Χρειαζόταν, κατά συνέπεια, μια επανάσταση την οποία έπρεπε να πραγματοποιήσει η πολιτική ηγεσία. Και τούτο, υπογράμμιζε, γιατί σε χώρες υποανάπτυκτες, δίχως δραστηριοποιημένες πνευματικές, ηθικές και κοινωνικές δυνάμεις, δίχως άρτια συγκροτημένο κράτος όλα εξαρτώνται και απορρέουν από την πολιτική ηγεσία. Η επανάσταση έπρεπε να αρχίσει από τα κόμματα τα οποία έπρεπε να καταστούν «συγκροτημένοι και με ιδεολογική ενότητα οργανισμοί» ικανοί να επιβάλλουν και να εφαρμόσουν όσα επαγγέλονταν. Ως αιτία συνεπώς της πολιτικής και συνταγματικής κρίσης του 1965 εντοπιζόταν η αδυναμία των κομματικών δομών. Αυτό τους είχε καταστήσει ανίκανους να αντιμετωπίσουν αντιδράσεις οι οποίες όπως έδειξε η πτώση της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου ήταν «ανευδοϊαστες».

Στη συνέχεια (2. «Ανάκτορα, καθεστώς και κυρίαρχος λαός», Το Βήμα, 24 Μαΐου 1966) ο Χρήστος Λαμπράκης ασχολείτο με το ζήτημα της λειτουργίας του πολιτεύματος. Παρατηρούσε ότι είχε σημειωθεί σύμπτυξη του χώρου ευθύνης των πολιτικών και κατάληψή του από τους «ανευθύνους». Ταυτόχρονα σημειωνόταν μια προσπάθεια να «θεμελιωθεί θεωρητικώς» μια νοοτροπία που μπορούσε να οδηγήσει σε μια συγκεκαλυμμένη μοναρχία. Οι κίνδυνοι που προέκυπταν για το μέλλον θα μπορούσαν να μετριαστούν μόνο με τη διεξαγωγή εκλογών. Τασσόταν υπέρ μιας συνταγματικής μεταρρύθμισης η οποία θα αποσαφήνιζε τη θέση και τη λειτουργία κάθε συνταγματικού οργάνου. Αλλά και στη περίπτωση που θα ευοδωνόταν μια συνταγματική μεταρρύθμιση και πάλι δε ήταν βέβαιο ότι θα αποτρεπόταν παρεκτροπή ή παραβίαση εάν τα κόμματα και οι πολιτικοί δε στέκονταν στο ύψος της αποστολής τους. Πράγματι, στη σκέψη του Λαμπράκη, η «ενοχή» των πολιτικών για όσα συνέβησαν το 1965 αποδεικνυόταν «βαριά». Αυτοί είχαν επιτρέψει στο βασιλιά να ανακτήσει ένα χώρο συνταγματικών δικαιωμάτων που δεν του ανήκε. Σε κάθε περίπτωση, το εγχείρημα της συνταγματικής αναθεώρησης μπορούσε να αναληφθεί μόνο με «άλλης ποιότητας Βουλή». Πέραν της συνταγματικής διάστασης τον απασχολούσε η και η ιδεολογική. Ο κίνδυνος του κομμουνισμού ήταν πρόσχημα. Όλοι γνώριζαν τις πραγματικές του διαστάσεις. Η φοβία όμως του κομμουνισμού ήταν ο κύριος λόγος ύπαρξης όσων απέβλεψαν στη διάλυση της Ένωσης Κέντρου.

Η κομμουνιστική παρουσία στην ελληνική πολιτική ήταν το θέμα του τρίτου άρθρου του Λαμπράκη (3. «Ανάπηρη Βουλή», Το Βήμα, 25 Μαΐου 1966). Επεσήμαινε

μια βασική αντινομία. Μια «εθελούφλωση» είχε καταστήσει «ανάπηρη» την Βουλή. Επρόκειτο για την ΕΔΑ, κόμμα που ήταν τυπικά νόμιμο αλλά που δεν υπολογιζόταν από τυπική άποψη στη δύναμη της Βουλής. Ποιος όμως είχε το κύρος να δώσει στην ΕΔΑ το χρίσμα της νομιμότητας; Ο βασιλιάς ή τα αντίπαλα κόμματα; Το πρόβλημα προέκυπτε από την αδυναμία διατύπωσης και εφαρμογής μιας συνεπούς πολιτικής έναντι του κομμουνισμού. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπιζόταν η ΕΔΑ ήταν άρνηση της δημοκρατίας, εισήγαγε την υποκρισία και την απάτη στην πολιτική ζωή. Επρόκειτο για ένα είδος αιχμαλωσίας του πολιτικού κόσμου μεταξύ της ανομολόγητης αντικομμουνιστικής πολιτικής και της δημοκρατικής ευσυνειδησίας. Επρόκειτο για «οφθαλμοφανή αντινομία», μια «επιλεκτική εφαρμογή» δημοκρατικών αρχών η οποία «τραυμάτιζε» τη δημοκρατία και μάλιστα «ανώφελα», όπως συνέβη και τη «βία και νοθεία» των εκλογών του 1961. Η Αριστερά, υποστήριζε, όταν αντιμετωπίστηκε «θετικά» με «δημοκρατικά όπλα» και την «πειθώ» είδε την απήχησή της να μειώνεται. Ο βασιλιάς είχε αποκαλέσει τον κομμουνισμό μίσημα και είχε αρνηθεί να προσκαλέσει την ΕΔΑ στο συμβούλιο του στέμματος. Επίσης, ο βασιλιάς εμφανιζόταν ως «εγγυητής της κοινωνικής τάξεως» έναντι του κομμουνισμού, δηλαδή υπήρχε μια αποδοχή ότι ο θεσμός δεν ήταν χρήσιμος αυτός καθαυτός. Η συνέχιση αυτής της τακτικής συνιστούσε αλλοίωση του πολιτεύματος. Η τακτική αυτή άλλωστε δεν εφαρμοζόταν μόνο έναντι της κομμουνιστικής αριστεράς αλλά τα όριά της διευρύνονταν και συμπεριελάμβαναν κάθε αντιφρονούντα. Με αυτό το πρόσχημα το 1961 σημειώθηκαν διώξεις και έναντι της φιλελεύθερης παράταξης. Ο Λαμπράκης θεωρούσε, απηχώντας και τη γραμμή του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου Γεωργίου Παπανδρέου, ότι δεν υπήρχε περίπτωση συνεργασίας των προοδευτικών δυνάμεων με την άκρα αριστερά. Η κατακλείδα του σκεπτικού του ήταν ότι αν η ΕΔΑ θεωρείτο ταυτόσημη με τον κομμουνισμό και αυτός κρινόταν σκόπιμο να παραμείνει παράνομος τότε έπρεπε να τεθεί εκτός νόμου και η ΕΔΑ. Αν όχι τότε έπρεπε να αντιμετωπιστεί ως νόμιμο κόμμα. Είναι προφανές ότι στο σημείο αυτό ο Λαμπράκης απέφυγε να φθάσει στα ακραία λογικά όρια της σκέψης του και να ζητήσει τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Είναι επίσης προφανές ότι κατανοούσε πως αυτό δεν ήταν δυνατόν με το πολιτικό κλίμα και το συσχετισμό δυνάμεων που επικρατούσε. Διέκρινε όμως την «ανικανότητα του ελληνικού πολιτικού κόσμου να δώσει την πρέπουσα λύση στο θέμα του κομμουνισμού και γενικώτερα να προσαρμόση τη δημόσια ζωή του τόπου στις συνθήκες και τις απαιτήσεις της σημερινής ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής».

Το τελευταίο άρθρο του Χρήστου Λαμπράκη αφορούσε τα κόμματα (4. «Τα κόμματα αρχών και η δημοκρατία», Το Βήμα, 26 Μαΐου 1966). Χωρίς κόμματα η Βουλή δεν ήταν τίποτε άλλο από «άθροισμα ατόμων χωρίς συνεκτικούς δεσμούς», και εξ αυτού «τη διαμόρφωση της θα επηρέαζε ο ρυθμιστής του πολιτεύματος κατά το δοκούν». Τα κόμματα συνιστούσαν οργανικά στοιχεία του πολιτεύματος. Η παρέμβαση στα εσωτερικά των κομμάτων ισοδυναμούσε με παραβίαση των συνθηκών του πολιτεύματος. Τα κόμματα στην Ελλάδα παρέμεναν «προσωπικές υποθέσεις». Πίστευε ότι την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση, το κύριο πολιτικό κόμμα της συντηρητικής παράταξης, χαρακτήριζε «απλή διάθεση αντιδράσεως» αλλά και έλλειψη αυτονομίας έναντι του στέμματος. Ο αρχηγός της (ο Παναγιώτης

Κανελλόπουλος) χαρακτηριζόταν «ανδρείκελο στα χέρια εξωκοινοβουλευτικών και αντιλαϊκών δυνάμεων» ενώ πίσω του βρισκόταν «υψηλότερα ιστάμενος παράγων του πολιτεύματος ο οποίος κρατά τα νήματα». Αντίθετα, η Ένωση Κέντρου χαρακτηριζόταν «κύριος μοχλός του πολιτικού βίου». Σε αυτήν είχαν συσπειρωθεί πολλές ομάδες που είχαν τις ρίζες τους στην παλιά φιλελεύθερη παράταξη. Επιβίωσε όμως μια «ανεπίτρεπτη αυτονομία» με αποτέλεσμα η έλλειψη εσωτερικής δομής να «υποθάλη...τα τελικά φαινόμενα της αποστασίας και της ηθικής χαλαρώσεως». Ο Λαμπράκης πίστευε όμως ότι η κρίση του Ιουλίου του 1965 είχε τελικά σφυρηλατήσει μια «ενιαία και ομοιογενή παράταξη» και επεσήμαινε ακόμα ότι ήταν ίσως η πρώτη φορά στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας όπου «η ιδεολογική συνέπεια και η ηθική έξαρση υπαγορεύονταν με τόση σαφήνεια εκ των κάτω. Ο στόχος της Ένωσης Κέντρου έπρεπε να είναι μια «δημιουργική δημοκρατία, κοινωνική και οικονομική». Χρειαζόταν η οργανική σύνδεση του κόμματος με τις κοινωνικές και παραγωγικές τάξεις και η συμμετοχή των εκπροσώπων τους στα όργανα προγραμματισμού. Υπεδείκνυε επίσης τη διατύπωση της ιδεολογικής κοσμοθεωρίας ενώ θεωρούσε υποχρεωτική πλέον την κεντρική και περιφερειακή οργάνωση του κόμματος.

Σε αντίστιξη, το σχήμα που πρόβαλλε ο Ανδρέας Παπανδρέου έκανε λόγο για ένα «κατεστημένο», μεταφορά στην ελληνική του αγγλικού όρου “establishment” το οποίο συγκροτούσε ο θρόνος, η κοινοβουλευτική δεξιά, η ανώτατη στρατιωτική ιεραρχία και οι μεγάλοι επιχειρηματικοί όμιλοι. Το κατεστημένο αυτό, τόνιζε ο Ανδρέας Παπανδρέου, εγγυάτο ο αμερικανικός παράγων χωρίς την υποστήριξη του οποίου ήταν αδύνατη η επιβίωσή του. Ο Ανδρέας επεδίωκε την πτώση της τρίτης κυβέρνησης αποστατών υπό το Στέφανο Στεφανόπουλο μέσω μιας συνεχούς μαζικής κινητοποίησης (Draenos, S., 2012).

Αυτή η διαχωριστική γραμμή εντός του Κέντρου, με τη φιλελεύθερη εκσυγχρονιστική εκδοχή να υποστηρίζεται από το Λαμπράκη και να έχει ως πολιτικό εκπρόσωπο το Γεώργιο Μαύρο, και μια ριζοσπαστική, κεντροαριστερή πρόταση, την οποία εκπροσωπούσε ο Ανδρέας Παπανδρέου, θα οδηγήσει σε διάσπαση την επομένη της Μεταπολίτευσης. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, ριζοσπαστικοποιημένος κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, ίδρυσε το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ), το οποίο εξαγγέλει ένα σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Πρόκειται για ρήξη με την κεντρία παράδοση.

Τα θέματα που έθιξε ο Λαμπράκης το 1966 είχαν εξελιχθεί σε κοινό τόπο για μια ευρεία πλειοψηφία ήδη κατά την προδικτατορική περίοδο και κερτημένο της ακαδημαϊκής και γενικότερα της πολιτικής σκέψης κατά τη Μεταπολίτευση. Αυτό αφορούσε τόσο τις πρακτικές αποκλεισμού, συμβολικές, ιδεολογικές και υλικές του μετεμφυλιακού κράτους καθώς και την παρεμβατική πολιτική του θρόνου που υπερέβαινε τα όρια μιας συνταγματικής μοναρχίας όπως αυτή γινόταν αντιληπτή στη μεταπολεμική Ευρώπη (Αλιβιζάτος, Ν., 1984) όσο και τις παρωχημένες κομματικές δομές οι οποίες καθιστούσαν τα κόμματα ανίκανα να αντιπροσωπεύσουν το σώμα των πολιτών (Meynaud, J., 2002).

Ο Λαμπράκης κατανοούσε ότι η Μεταπολίτευση σήμαινε μεγάλες προσδοκίες για αλλαγή, πολιτική ρήξη με το προδικτατορικό παρελθόν. Θα προσπαθούσε να υποβληθεί στην ανανέωση του Κέντρου με την προβολή των Νέων Δυνάμεων, μιας

ομάδας αξιολογών νέων πολιτικών σοσιαλδημοκρατικής κατεύθυνσης και υποβοήθησε τη συγχώνευσή τους με την Ένωση Κέντρου. Στο δημοψήφισμα ο Λαμπράκης κινητοποιήθηκε υπέρ της δημοκρατίας σε αρμονία με τη δημοκρατική παράδοση της οποίας ήταν φορέας. Από την στιγμή κατά την οποία εδραιώθηκε η δημοκρατία η λογική των πολιτικών εξελίξεων οδηγούσε πάντως προς την κατεύθυνση που επιθυμούσε ο Ανδρέας Παπανδρέου (Κόλλια, Ε., 2023). Οι εκλογές του 1974 αποδείχθηκαν μια ψήφος ασφαλείας προκειμένου να μη διακυβευθεί η μετάβαση στη δημοκρατία η οποία αφ' ότου εξασφαλίστηκε σηματοδοτούσε τις νέες πολιτικές ευκαιρίες. Οι εκλογές του 1977 ήταν ένα σήμα ότι οι εξελίξεις κινούνταν προς την πλευρά του Ανδρέα Παπανδρέου (Macrides, R., 1984). Ο Λαμπράκης, πάντοτε ευαίσθητος δέκτης των κοινωνικών και πολιτικών ροπών, προσαρμοζόταν στη νέα πραγματικότητα. Αντίθετα με τον επικρατούντα μύθο, ο εκδότης του Βήματος και των Νέων κατανοούσε στην πρώτη φάση της Δημοκρατίας της Μεταπολίτευσης ότι τόσο ο Καραμανλής όσο και ο Παπανδρέου ήταν φορείς μαζικής υποστήριξης. Η δυνατότητα ενός συγκροτήματος τύπου να διατηρεί επιρροή προέκυπτε από την ικανότητά του να συνδιαλέγεται και να εκφράζει την κοινή γνώμη εντός των βασικών αντιλήψεων που επικρατούσαν και όχι να επιχειρεί την καθοδήγησή της, εγχείρημα που θα απέβαινε μάταιο. Αυτό ίσχυε τόσο για το Βήμα, το οποίο απέβλεπε σε περισσότερο ενημερωμένο και μορφωμένο κοινό, όσο και για τα Νέα που είχαν το χαρακτήρα μιας περισσότερο λαϊκής εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας. Σταδιακά οι εφημερίδες του Συγκροτήματος θα δείχνουν μεγαλύτερη κατανόηση ή και υποστήριξη για τις θέσεις του Ανδρέα Παπανδρέου. Μια συνέντευξη του μάλιστα τον Ιούνιο του 1981 στο Σταύρο Ψυχάρη δημιουργεί την αίσθηση ότι ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ εγκαταλείπει τις σκληρές θέσεις του, ιδίως στην εξωτερική πολιτική.

Εν συνόψει, η πολιτική γραμμή και παρέμβαση του Χρήστου Λαμπράκη κατά τη διάρκεια των πολιτικών αλλαγών στην κοινοβουλευτική πολιτική των δεκαετιών του '60 και του '70 αναδεικνύουν μια προδιάθεση ή και πολιτική κουλτούρα προσαρμογής στις κυρίαρχες τάσεις της μεγάλης κοινωνικής πλειοψηφίας για τον εκδημοκρατισμό και την αναδιανομή. Ο Λαμπράκης εξέφραζε στο χώρο του Κέντρου και της ευρύτερης Κεντροαριστεράς τη βενιζελική, αστική, φιλελεύθερη και μεταρρυθμιστική παράδοση η οποία απέβλεπε σε αλλαγές αλλά ταυτόχρονα ήταν επιφυλακτική έναντι της μαζικής κινητοποίησης και της πίεσης εκ των κάτω. Η προσαρμογή στην πραγματικότητα αυτή ήταν πάντοτε μια δύσκολη άσκηση ισορροπίας. Ασκούμενη με επιτυχία, η εξισορρόπηση επέτρεψε την άσκηση σημαντικής επιρροής στο πεδίο των ιδεών και της πολιτικής σε μια εποχή κατά την οποία το κέντρο βάρους του πολιτικού παιχνιδιού, και εξ αυτού η δυνατότητα άσκησης ηγεμονίας, είχε μεταφερθεί από τις κλειστές πόρτες της πολιτικής των «προκρίτων», όπως αποκαλούσε την παλαιά πολιτική τάξη ο Γρηγόριος Δαφνής, στο μαζικό πεδίο.

Υπάρχει όμως και μια άλλη όψη που συγκεφαλαιώνει την πολιτική κουλτούρα του Λαμπράκη. Το 1966 ο Samuel Huntington έδωσε μια πολύ ενδιαφέρουσα σειρά διαλέξεων, τις Stimson lectures, στο Πανεπιστήμιο Yale η οποία, ανεπτυγμένη, εκδόθηκε σε βιβλίο με τίτλο (Huntington, S., 1968). Εκεί ο αμερικανός πολιτικός

επιστήμονας υποστήριξε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν οδηγούσε αναγκαστικά σε πολιτική ανάπτυξη, σε ανάπτυξη των δημοκρατικών θεσμών όπως υποστήριζε ο Walt Rostow. Αντίθετα, έλεγε ο Huntington, η οικονομική ανάπτυξη και οι προσδοκίες από αυτήν μπορούσαν να σημαίνουν την μαζική είσοδο κοινωνικών ομάδων αποκλεισμένων ως τότε ή εν πάση περιπτώσει ομάδων με εξαρτημένο ρόλο στο πολιτικό σύστημα. Καθώς οι ιθύνουσες ομάδες αισθάνονταν την απειλή της απώλειας του ελέγχου το πολιτικό σύστημα μπορούσε να καταρρεύσει ή να διολισθήσει σε αυταρχικές πολιτικές διευθετήσεις ή στρατιωτικές δικτατορίες. Ο Huntington δεν έβλεπε κάποια νομοτέλεια στην εξέλιξη αυτή, δεν διέκρινε κάποια αναγκαία πολιτική φάση στην εξέλιξη της κοινωνικής ή ταξικής αντίθεσης. Η όποια τροπή στον αυταρχισμό ήταν, υποστήριξε, συνέπεια της έλλειψης της «τέχνης του συνεταιρίζεσθαι», “the art of association” όπως αποκαλείται στο έργο του. Αυτή η έλλειψη χαρακτήριζε τις συγκρούσεις μεταξύ των αντιμαχόμενων ομάδων, αυτών που απαιτούσαν συμμετοχή και αυτών που απέβλεπαν στη διαίωνιση της υπάρχουσας κατανομής ισχύος και ευκαιριών. Αυτή η τέχνη του συνεταιρίζεσθαι, η δυνατότητα συνύπαρξης και συμφωνιών με βάση την εμπειρία και την ορθολογική στάθμιση συμφερόντων και δυνατοτήτων χαρακτήριζε την πολιτική κουλτούρα του Λαμπράκη και αυτή πράγματι έλειψε από τις πολιτικές ελίτ της προδικτατορικής περιόδου ιδίως στην καμπή του 1964-67 κατά την οποία το πολιτικό σύστημα απέτυχε να ενσωματώσει τα αιτήματα για μεγαλύτερη συμμετοχή και αναδιανομή με τρόπο συντεταγμένο και συναινετικό. Αυτή η τέχνη του συνεταιρίζεσθαι και η συνακόλουθη θεμελιώδης συναίνεση για τους κανόνες του παιχνιδιού, που αποτελούσε τον πυρήνα της πολιτικής κουλτούρας του Λαμπράκη, διαμορφώθηκε στη Δημοκρατία της Μεταπολίτευσης αφού παρεμβλήθηκε μια δικτατορία που στοίχισε στη χώρα τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974*, Θεμέλιο, Αθήνα 1984
- Δαφνής, Γρηγόριος, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961*, Κάκτος, Αθήνα 2019
- Draenos, Stan, *Andreas Papandreou. The Making of a Greek Democrat and Political Maverick*, I. B. Tauris, London 2012
- Huntington, Samuel, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven 1968
- Κόλλια, Ελευθερία, *Στα χρόνια του Χρήστου Λαμπράκη. Μαρτυρίες και αφηγήσεις για τον Δημοσιογραφικό Οργανισμό Λαμπράκη 1957-2017*, Πατάκης, Αθήνα 2023
- Macrides, Roy, *Η ελληνική πολιτική στο σταυροδρόμι. Το σοσιαλιστικό πείραμα*, Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984
- Meynaud, Jean, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, τόμος Α' 1946-1965*, Σαββάλας, Αθήνα 2002

Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001

Ριζάς, Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008

Χαραλάμπης, Δημήτρης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1985